

ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПОХІДНИЙ ЛЕКСИЦІ НА МОВНИХ ФАКУЛЬТЕТАХ

М.А. Рубцова (Харків)

У даній статті обґрунтовується необхідність підвищення ефективності навчання іноземним мовам та доцільність залучення ономасіологічного принципу до учбового процесу під час подання нового лексичного матеріалу. Даються рекомендації щодо змісту вправ, спрямованих на семантизацію та актуалізацію похідної лексики англійської мови.

Ключові слова: когнітивна структура, номінація, ономасіологічна модель, похідне слово, суфіксація.

М.А. Рубцова. Ономасіологический принцип в процессе обучения производной лексике на языковых факультетах. В данной статье обосновывается необходимость повышения эффективности обучения иностранным языкам и целесообразность применения ономасіологического принципа в учебном процессе при представлении нового лексического материала. Даются рекомендации относительно содержания упражнений, направленных на семантизацию и актуализацию производной лексики английского языка.

Ключевые слова: когнитивная структура, номинация, ономасіологическая модель, производное слово, суфиксация.

M.A. Rubtsova. Onomasiological principle in teaching derived vocabulary at language faculties. The article substantiates the necessity of heightening the effectiveness of a foreign language teaching and the practicability of the onomasiological principle application in the process of new vocabulary teaching. The author gives some recommendations as for the content of exercises for semantization and actualization of English derived vocabulary.

Key words: cognitive structure, derivative, nomination, onomasiological model, suffixation.

Відомо, що володіння іноземною мовою є одним з найважливіших атрибутів сучасної освіченої людини. Загальне прагнення оволодіти іноземною мовою обумовлюється розширенням міжнародних контактів на всіх рівнях людської діяльності. Такі зміни у суспільстві змушують свідомо переглянути підходи та методи навчання іноземним мовам, особливо коли мова йде про підготовку студентів-філологів та перекладачів, тобто спеціалістів вищої кваліфікації. Певні фактори, такі як зміни у демографічній та соціально-економічній ситуації країни, а також сформовані стереотипи проведення практичних занять з іноземної мови не можуть повною мірою задовольнити вимоги мовної підготовки майбутніх фахівців. Саме тому впровадження нового ономасіологічного принципу у навчанні лексики іноземної мови робить наше дослідження актуальним. З нашого погляду новий підхід дозволить оновити вузівський курс практичної англійської мови, створити умови для по-

силення учбової мотивації та, у кінцевому підсумку, досягти гарантованих результатів навчання лексики англійської мови.

Відомо, що однією з основних функцій мови є її пізнавальна, когнітивна функція. З точки зору когнітивної теорії, мова є засобом пізнання. Саме тому метою даної роботи є обґрунтування доцільності впровадження у процес навчання іноземній мові ономасіологічного підходу, який ґрунтується на когнітивних принципах.

Відомо, що знання лексичного запасу є важливою частиною оволодіння мовою. Більшість англійських лексичних одиниць являє собою похідні слова, і саме тому об'єктом дослідження є процес навчання похідним словам на мовних факультетах із залученням ономасіологічного підходу.

Предметом дослідження є шляхи семантизації та актуалізації похідних одиниць на заняттях з англійської мови з урахуванням принципів ономасіологічного підходу

У вітчизняній науці в розвиток словотвору та вивчення його особливостей значний внесок зробили такі вчені як Н.Д. Арутюнова, А.В. Бондарко, Г.О. Винокур, В.Г. Гак, О.А. Земська, О.С. Кубрякова, В.В. Лопатін та інші. Вивченню англійсько-го словотвору присвячені роботи дослідників Є.Н. Бортничук, П.М. Карашук, Г. Марчанда, О.Д. Мешкова, А.І. Смирницького, П.В. Царьова та інших. Роботи вищезазначених вчених відіграють величезне значення у розвитку теоретичної науки, але не мають прямого виходу на безпосереднє навчання словотвору в учбовому процесі.

З іншого боку, значна кількість учбових посібників таких авторів, як, наприклад, С.Н. Шидловська, Г.А. Эпштейн, Н.А. Маковецька, О.М. Воевудська, є суто практичними та не мають достатньо обґрунтованих теоретичних підходів до побудови вправ. Разом з тим, використання сучасних досягнень теорії словотвору в методиці викладання іноземних мов відкриває великі можливості для поглибленого та різнобічного вивчення лексичного складу англійської мови, служить підвищенню грамотності, сприяє більше швидкій і результативній роботі з текстами, що містять нові, невивчені слова, розвиває мовну інтуїцію. Саме у залученні новітніх теоретичних положень до практики навчання англійській похідній лексиці та у розробці комплексу вправ для її актуалізації та семантизації з використанням ономасіологічного принципу і полягає новизна нашої роботи.

Ономасіологічний напрямок, на думку О.С. Кубрякової, є однією з ранніх версій когнітивізму у вітчизняній науці [5]. Головна особливість ономасіологічного підходу – увага до процесів номінації, коли вторинна одиниця розглядається у тісному зв'язку з предметом або явищем реальної дійсності. Ономасіологія визначає шляхи від предметного світу – до найменування окремих його фрагментів. В цьому полягає сутність ономасіологічного підходу, який надає можливість зрозуміти не тільки технічні засоби акту номінації, але і мотиваційні зв'язки між компонентами похідного слова, та між первинним словом та похідним. Це, в свою чергу, робить даний підхід невід'ємною частиню комплексного навчання мови. «Що означає

слово, в чому полягає зв'язок слів з життям, що складає їх сутність – завдання, що хвилює не тільки дослідників мови, але й тих, хто вивчає її як нерідну. Чітке усвідомлення вмісту слів – це форма оволодіння ними і одночасно ситуаціями, в яких вживаються слова як знаряддя мислення та діяльності» [3, с. 207–208].

Одною з ознак номінації є її зв'язок з мовною практикою, необхідністю знати правила словотвору та основні словотворчі моделі. Подібний підхід сприяє формуванню творчого потенціалу студентів, формує в них готовність свідомо вибирати мовні засоби, що є адекватними ситуації спілкування. Завданням на практичних заняттях з лексикою повинно бути тлумачення того, як створені слова, і яким чином вони пов'язані з предметним світом та зі словами, від яких вони утворені.

Відомо, що поповнення словникового складу мови відбувається, в основному, за рахунок словотвору і тому у процесі навчання акцент повинен робитися на вивчення семантики та структури саме цих слів. Як зазначає Г.О. Винокур, «значення слів з похідною основою завжди визначається за допомогою посилання на значення відповідної первинної основи, причому саме таке роз'яснення значення похідних основ ... і становить суто лінгвістичне завдання у вивченні значень слів» [1, с. 42]. Цю можливість вивести значення похідних слів можна застосовувати на заняттях з практичної англійської мови у вищій школі. Можна уподібнити процес навчання новому похідному слову процесу утворення похідних слів у цій мові. Саме тут є слушним залучення ономасіологічного принципу у процес навчання похідній англійській лексиці.

Ономасіологічний підхід до словотвору був вперше використаний чеськими лінгвістами М. Докулілом, який розробив основні положення ономасіологічного підходу до словотвору [9]. Ономасіологічний аспект словотвору у вітчизняній лінгвістичній науці докладно мотивує О.С. Кубрякова. Вона пише: «Головною метою ономасіології є встановлення тих принципів, якими керується мовець при здійсненні ним номінаційної діяльності... Важливою складовою частиною ономасіології є ономасіологія дериваційна, котра вирішує постав-

лені вище проблеми стосовно такого номінативного знака, як похідне слово» [6, с. 21].

Характеризуючи слідом за О.С. Кубряковою акт номінації як оперативну одиницю, пов'язану з вибором словотворчого механізму, Л.А. Чижова розглядає словотворче значення, як нове значення, що виникає в похідному слові в результаті з'єднання мотивуючої і формантної частин. Вона пише, що «словотворче значення, яке виділяється в межах словотворчої моделі, а також словотворчі категорії дозволяють описати словотвір в ономасіологічному аспекті» [8, с. 199].

З точки зору когнітивної лінгвістики, для виявлення елементів акту номінації дослідники, по суті справи, використовують ономасіологічну характеристику. Ономасіологічна характеристика зв'язує значення, що потребує вербалізації, з формою його вираження, і вона завжди спрямована на з'ясування того, яким чином оформлюються дані значення в даному знаку [6, с. 21–22]. У зв'язку із цими положеннями теорію номінації можна розглядати під кутом зору методики викладання іноземних мов. Цю ономасіологічну характеристику можна успішно використати при навчанні лексики, оскільки вона розкриває шлях створення нового слова в мові, що вивчається, може служити свого роду алгоритмом розуміння й продукування нових невивчених слів, родинних уже вивченим.

О.С. Кубрякова пише, що «з ономасіологічної точки зору виникнення похідного слова може бути описане як приписування певної ономасіологічної ознаки певному ономасіологічному базису...» [6, с. 24]. Похідні слова мають зміст і чітко виражену форму. «Когнітивна структура похідного слова представлена його словотворчою моделлю й у кожному конкретному випадку доповнюється значенням словотворчої моделі або словотворчим значенням» [2, с. 67]. Когнітивна структура похідного слова корелює з його словотворчою моделлю, що є тією рамкою, що потім наповнюється конкретним лексичним змістом. Словотворча модель стоїть на початку словотворчого процесу й визначає, як за допомогою словотворчих елементів мови утворюються похідні слова.

О.А. Земська стверджує, що «Специфіка похідних слів у семантичному відношенні полягає в тому, що в них найбільш яскраво, більш чітко, ніж у словах непохідних, виявляється системний характер лексики.» [4, с. 111]. Завдання викладача англійської мови як іноземної полягають у тому, щоб показати й роз'яснити цю особливість учням і тим самим полегшити, прискорити вивчення мови, розширити обсяг досліджуваної лексики. У цьому випадку засвоєння лексики спирається не на механічне запам'ятовування та переклад англійських слів на рідну мову, а на осмислене, усвідомлене, логічне запам'ятовування. Такий вид запам'ятовування є самим корисним з погляду психології. Отже, потрібно визнати когнітивний підхід до процесу вивчення мови як найбільш відповідний природі діяльності особистості.

І.Г. Милославський вказує на практичну значимість умінь розуміти значення похідного слова за значенням його складових при навчанні іноземній мові. Він пише: «Значення багатоморфемного слова ... являє собою ... не просту суму значень складових морфем. Не викликає сумніву той факт, що «прироцжене значення» являє собою функцію від семантики в слові співставлених морфем. [7, с. 21]. Засвоюючи іноземну мову, студенти засвоюють і словотворчі типи, моделі, за якими створюються слова.

Розкриття значення похідного слова може здійснюватися на основі виведення значення слова з опорою на підказки. Такі підказки можна побачити в ономасіологічній структурі цього похідного слова. Посилання на ономасіологічну структуру слова припускають роз'яснення значення частин, що відповідають мотивуючим і формантній частинам слова.

Наприклад, при поясненні значення суфіксальних похідних із транспозиційним типом значення, підказками служать: а) знайоме значення твірної основи; б) значення суфікса; в) частина мови похідного слова. У всіх суфіксальних похідних, що належать до однієї словотворчої моделі, є загальна формула тлумачення лексичного значення (семантична схема або дефініція слова).

Так, іменники зі значенням особи можуть бути розкриті за допомогою формулювань, наприклад: *a teacher – a person who teaches, a writer – a person who writes books, a reader – a person who reads books*. Іменники зі значенням ознаки, зазначеної у твірному слові: *richness – the state of being rich, poorness – the state of being poor*; і подібним чином: *slyness – from sly, archness – from arch, boldness – from bold*.

Значення похідних прикметників з відсутністю або наявністю ознаки, зазначеної основою і утворених від іменників можна розкрити за допомогою опису: *fruitless – having no fruit or result, childless – having no children, starless – having no stars, homeless – having no home; girlish – typical or similar to a girl, foolish – typical or similar to a fool, childish – typical or similar to a child*.

Таким чином, при розкритті значення суфіксальних похідних використовуються прийоми, засновані на виводимості: тлумачення слова за допомогою семантичної дефініції і посилання на його ономазіологічну структуру. Виводимість може служити критерієм відбору лексичного матеріалу як для активного, так і для пасивного словника. Використовувати це можна на всіх етапах навчання лексиці, але на кожному етапі беруться тільки ті словотворчі моделі, які можна семантизувати, спираючись на достатню кількість опор, вже відомих словотворчих моделей та певних правил.

При роботі із суфіксальними моделями рекомендується розкривати лексичне значення похідних слів за допомогою семантичних схем. Так, схема "той, хто + похідна основа" дозволяє зрозуміти похідне слово за значенням його частин, а не простим перекладом на рідну мову. Послідовність дій при цьому така: слово англійської мови – його осмислення за допомогою формули-тлумачення значення – еквівалент у рідній мові, який називає сам студент. Наприклад: *workaholic – noun + (a)holic (фізично або розумово залежний від того, що позначено основою) – трудоголик; understandable – verb + able (той, що має якість, позначену основою) – зрозумілий, ясний*. При такому способі семантизації може бути зрозуміле будь-

яке похідне слово, утворене від знайомої основи (навіть якщо воно не має еквівалента в рідній мові).

З метою семантизації та подальшої актуалізації похідної лексики, а також для визначення ступеня володіння рядом мисленевих операцій далі надається опис змісту вправ, робота з якими основана на посиланні на ономазіологічну структуру слова:

1. Перша група вправ направлена на формування у студентів вміння виділяти із контексту найбільш споріднені слова, порівнювати їх та з'ясувати, яке зі слів у парі є первинним, а яке похідним. Наприклад: *Знайдіть в реченні пару споріднених слів. Яке з них є первинним, а яке похідним? Як побудовано похідне слово? She was shy and this shyness was always a great problem for her.*

2. Тексти другої групи вправ не мають найбільш споріднених слів. Вправи націлені на формування у студентів вміння самостійно підбирати до вказаного похідного слова первинне, тобто, визначати, від якого слова було сформоване дане слово, і, співставляючи первинне та похідне слова, виділяти морфему (афікс або співоснову), за допомогою якої було створено похідне слово. Прикладом може служити наступне завдання: знайдіть слово з пестливим суфіксом. Визначте первинне по відношенню до нього слово. Порівняйте первинне та похідне слова за значенням і будовою. Як було сформовано похідне слово? *Though he was over forty, his conduct struck me as boyish.*

3. Вправи третьої групи спрямовані на формування у студентів вміння самостійно проводити аналіз похідного слова за певною схемою:

- Визначити значення слова.
- Підібрати первинне слово по відношенню до похідного.
- Порівняти слова за змістом та структурою.

Такий комплекс вправ, на нашу думку, дозволить студентам краще зрозуміти, як формуються слова в англійській мові, усвідомити суть зв'язку між первинним та похідним словами.

Цілком зрозуміло, що для більш ефективної актуалізації похідних слів та успішного засвоєння прийомів семантизації, необхідно створювати пев-

ну мотивацію. Такою мотивацією може бути вміння самостійно семантизувати похідну лексику, що не зустрічалася раніше, розуміти тексти для читання без використання словників. Крім того, сама робота зі словотворчим матеріалом, якщо її організувати у формі завдань, що показують реалізацію лексичних одиниць у мовній практиці, стимулює учнів до дослідження можливостей мови. Перспективність нашого дослідження полягає у розробці комплексу практичних вправ та заходів, спрямованих на формування та вдосконалення вмінь студентів самостійно семантизувати та актуалізувати похідну лексику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию / Г.О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – Москва, 1959. – С. 419–443.
2. Громова И.А. Когнитивные аспекты семантики юридического термина (на материале английской юридической терминологии) / И.А. Громова // Проблемы семантики и прагматики : сб. науч. тр. – Калининград : Калинингр. ун-т, 1996.
3. Дорошевский В. Элементы лексикологии и семиотики / В. Дорошевский. – Москва : Прогресс, 1973. – 286 с.
4. Земская Е.А. Производные слова в толковых словарях русского языка / Е.А. Земская // Современная русская лексикография. – Ленинград : Наука, 1977. – С. 110–122.
5. Кубрякова Е.С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
6. Кубрякова Е.С. Ономаσιологические характеристики комплексных единиц словообразовательной системы / Е.С. Кубрякова // Актуальные проблемы русского словообразования : сб. науч. статей. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 21–25.
7. Милославский И.Г. Многоморфемное слово, его лексическая парадигма и семантическая структура / И.Г. Милославский // Актуальные проблемы русского словообразования. Ученые записки, Т. 143. – Ташкент, 1975. – С. 21–24.
8. Чинова Л.А. Ономаσιологический аспект словообразовательных категорий русского языка / Л.А. Чинова // Русский язык: Исторические судьбы и современность. – Москва : МГУ, 2000. – С. 198–200.
9. Dokulil M. Tvoreni slov v cestine / M. Dokulil // Teorie odvozovani slov. – Praha : Naklad, 1962. – 264 p.